
EKOLOŠKO USMERJENA LITERARNA VEDA IN PREŽIHOVE SAMORASTNIŠKE NOVELE

Kulturna ekologija kot ena najsodobnejših literarnovednih disciplin temelji na podmeni o zapletenih analogijah med naravnimi in kulturnimi ekosistemi. V središče svojega raziskovanja je umestila razmerje med naravo in kulturo, saj želi preseči tradicionalno miselnost o njunem nasprotju. Zavzema se za funkcijski model književnosti, v okviru katerega se le-ta vzpostavlja kot kulturnokritični metadiskurz, imaginativni protidiskurz in reintegrativni interdiskurz. V Prežihovih *Samorastnikih* je narava razumljena v tradicionalnem smislu, vendar se nasprotje med njo in kulturo v celoti ne pokriva z drugimi binomi (žensko/moško, čustvo/razum idr.). V prispevku so samorastniške novele opazovane z vidika kulturnokritične in protidiskurzivne funkcije.

Ključne besede: ekokritika, kulturna ekologija, kritični diskurz, Prežih, novele

V anglosaški literarni vedi so se zametki ekokritičnega raziskovanja književnosti pojavili že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Ekokritika se je nato v ZDA uveljavila kot ena najnovejših literarnovednih smeri. Od srede osemdesetih let in še posebej po letu 1990 smo v tem prostoru priča številnim in pomembnim ekokritičnim študijam kakor tudi njeni teoretski in institucionalni uveljavitvi.¹ Nastali so znanstveni forumi, dobila je posebne revije, zašla je v univerzitetne programe itd. Dovolj uspešno se je v zadnjem času uveljavila tudi v evropskem, zlasti v nemškem in avstrijskem kulturnem prostoru, medtem ko je v slovenski vedi še precej neznana.² Izraz ekokritika je udomačen predvsem v angloameriški vedi. V nemško pišočih razpravah se uveljavljajo drugačna poimenovanja, kot

¹ Leta 1992 je bila ustanovljena na primer Association for the Study of Literature and the Environment (ASLE), naslednje leto je začela izhajati revija *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* (Goodbody 1998: 12).

² Pri nas je na ekokritični vidik raziskovanja literature opozorila Jelka Kernev - Štrajn (2007: 39–54).

so ekologija literature, ekološko usmerjena literarna veda (Hofer 2007), kulturna ekologija in znotraj nje literarna ekologija (Zapf 2002).

V precej neenotni ekološki literarni vedi sta razpoznavni dve usmeritvi, ki izhajata iz naivno realističnega in konstruktivističnega razumevanja narave. Prva poudarja ekološko ideologijo o apokaliptičnem uničenju narave in ogrožanju nečloveških bitij, druga zatrjuje, da imajo vsi diskurzi o naravi svoj izvor v kulturi. Mesto ekološke literarne vede je najbrž nekje vmes med skrajno mimetično in poststrukturalistično diskurzivno teorijo, s čimer se zavezuje tako naravoslovni miselnosti kakor jezikovnim in kulturnim poststrukturalističnim teorijam (Hofer 2007: 53). Zaradi metodološke³ neizčiščenosti je področje ekokritike zelo široko. Preučuje različne koncepte in ubeseditve narave, kako je narava definirana in kako se pojavlja v posameznih kulturnozgodovinskih obdobjih, odnose med človekom in naravo oziroma okoljem, vrednostne predstave o naravi in njene kulturne funkcije. Seveda se še zmeraj pogosto osredinja tudi na raziskovanje podob narave, na njihovo različnost v lokalnem in pokrajinskem prostoru, razmišlja o povezanosti med naravo, določenimi literarnimi zvrstmi in žanri, na primer v pastoralni ali poeziji narave. Zanimajo jo asociacije med naravo, določenimi etničnimi skupinami ali primitivnimi kulturami. V kritiki tipične povezanosti med naravo in žensko se povezuje s teorijo spolov, prav tako se ukvarja s preoblikovanjem literarnega kanona in vlogo narave v njem. Literaturo opazuje kot etični senzorij za temeljne motnje v odnosih med človekom in naravo, kritična je do antropocentričnega vrednostnega sistema in privilegijev človekove dominantnosti, prizadeva si za preoblikovanje človekove identitete, ki bi omogočila ekocentrično mišljenje in upodobitve. Poseben problemski sklop lahko predstavljajo vprašanja o odnosu ekoloških teorij do političnih in civilnih okoljskih gibanj.

Literatura kot medij kulturne ekologije

Ekologija je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja prodrla v vsa področja človekovega delovanja in povzročila začetek daljnosežnih sprememb tudi v znanosti. Kulturna ekologija,⁴ temelječa na transdisciplinarnem pristopu, je relativizirala meje znanstvenih disciplin in ustvarila inovativne možnosti za novo določitev človekovega kulturnega delovanja. Čeprav smo priča nenehnemu kulturnemu preoblikovanju narave in je nemara to doseglo vrhunec v današnjem času, če pomislimo na primer na različne manipulacije v genski pridelavi hrane, sta narava in kultura tradicionalno pojmovani kot nasprotna sistema. Kulturna ekologija poskuša to razmerje na novo opredeliti, zato ga je umestila v središče svojega raziskovanja.

³ Kritiki očitajo ekološki literarni vedi opiranje na številne teorije, opazno na dekonstrukcijo, feministične teorije, sociologijo spolov kakor tudi na kulturne študije.

⁴ Izraz kulturna ekologija je nastal po analogiji z »naravno«⁴ ekologijo. Med različnimi variantami kulturne ekologije pripisuje Finke najpomembnejšo vlogo evolucijski kulturni ekologiji (2003: 248).

Za nastanek kulturne ekologije so bile odločilnega pomena Batesonove ideje o ekologiji duha (*Ecology of Mind*, 1972), s čimer je bila odprta pot za opisovanje kultur kot zapletenih in abstraktnih sistemov, tj. kot ekosistemov duha. Kulturna ekologija je odpravila nasprotje med naravoslovnimi in družboslovnimi vedami. Že v naravnih ekosistemih, določenih s fizikalnimi zakoni, je opozorila na psihološke procese,⁵ z analoško poimenovanimi kulturnimi ekosistemi, kot so religija, jezik, literatura, etika, znanost, umetnost, gospodarstvo idr., pa je pojem ekosistema razširila na psihološko dimenzijo. V primerjavi s kulturnimi študijami išče kulturna ekologija razvojne korenine kulture v naravi in ugotavlja, da so življenjski pogoji ekosistema (energija, vzdržljivost, pestrost, obnavljanje, pretok energije, odprtost, fleksibilnost) tudi elementarna podlaga vsakokratne kulture. Kot za naravne velja tudi za kulturne ekosisteme, da ne smejo biti izolirani in zaprti, saj je notranja energija, potrebna za njihovo fleksibilnost in razvoj, omejena, zato se lahko oplajajo le od zunaj, za kar potrebujejo živo izmenjavo s sosednjimi kulturami. Glavno energetska moč, ki ustvarja, spreminja in ohranja kulturne ekosisteme in s tem tudi civilizacijo, pripisuje Finke (2003: 265) jeziku, obenem poudarja, da s kulturnimi ekosistemi ne ravnamo drugače kot z naravnimi. Ekonomska globalizacija, totalitarni politični sistemi, različne ideologije, birokratizem, vojne in brezposelnost zmanjšujejo mnogovrstnost in različnost kulturnih ekosistemov ter kulturno energijo v smislu kreativnosti, kakor jo zmanjšuje tudi prešibka skrb za naše duševno ravnanje. Številne in različne duševne poškodbe (duševne bolezni, resignacija, nestrpnost do tujcev, vztrajanje v dogmatizmu, pomanjkanje občutka za nujnost sprememb) hromijo našo kulturno prakso v enaki meri, kot so okoljske poškodbe škodljive za naravo. Naloga kulturne ekologije je zato izostriti kritični pogled na pogosto vprašljivo kulturno prakso, pokazati na razlike med zahtevami in resničnostjo ter razviti strategije za izhod kulture iz obstoječega stanja. Pomembno spoznanje kulturne ekologije je, da so naravni življenjski pogoji hkrati elementarni življenjski prostori vsakokratne kulture, slabljenje prvih pomeni tudi slabitev kulture. Ta ni, kakor smo stereotipno navajeni, naslednica ali zmagovalka narave, pač pa, tako Finke (2003: 277), parazit narave, ki lahko živi le v simbiozi z njo.

Kulturnoekološki funkcijski model književnosti

V raziskovalno področje literature v okviru kulturne ekologije ne spadajo v prvi vrsti ekološko relevantna tematska področja in ustrezni literarni postopki, temveč njena vloga, posebno mesto in prispevek v kulturi. Literatura je, kakor zatrjuje Finke (2003: 272), eksperimentalno polje mogočih ubesediti kulture, v kateri se izražajo kreativni potenciali jezika kot glavnega energijskega nosilca kulturnih ekosistemov. Literatura je predvsem skladiščni in inovativni prostor za vse mogoče kreativne procese v kulturi, ki so potrebni za obnavljanje njene

⁵ Primer takega naravnega ekosistema je gozd, katerega sestavni del so živali, med katerimi potekajo pomembni komunikacijski in vedenjski odnosi, ki so za obstoj gozda prav tako pomembni kot fizikalni parametri.

dinamike in nadaljevanje evolucijske moči. V umetnosti se lahko kreativna energija relativno svobodno oblikuje in kot takšna deluje proti konvencionalnim postopkom v kulturnih sistemih in praksah.

Kulturna ekologija izhaja iz zapletenih analogij med ekologijo (medsebojna povezanost, soodvisnot duševnih in čutnih procesov, cikličnost procesov, različnost v enotnosti, relacije, načelo kompleksnosti, celota je več kot vsota delov idr.) in književnostjo, vendar ji v primerjavi s kulturnimi študijami ne odvzema estetskih vrednosti, temveč jo dopolnjuje in razširja z ekološkimi pojmi (Zapf 2002: 5) ter pripisuje kritično-subverzivno in afirmativno-regenerativno vlogo. Literatura opozarja na poenostavljene, enostranske podobe človeka in sveta, nastale na podlagi vsakokratnih družbenih sistemov moči in ideologij, in se odpira za pojave Drugega, za simbolno ubeseditev tistega, kar je iz dominantnih diskurzov kulture izločeno in izrinjeno, s čimer skrbi za aktiviranje in prenavljanje kulturne kreativnosti.

Kulturoekološki funkcijski model literature, ki ga je doslej najopazneje izdelal Hubert Zapf (2002: 63–66), je izpeljan iz analogij med ekološkimi in literarnoestetskimi procesi kakor tudi iz navezav na estetske učinke defiguracij in refiguracij obstoječih pomenskih zgledov, potujevalnih postopkov stvarnosti in protidiskurzivnih opisov, s katerimi poteka razgradnja šablonskih tendenc pri upodobitvi človeka in sveta. Literatura ima v tem modelu tri vloge; pojavlja se kot kulturnokritični metadiskurz, imaginativni protidiskurz in reintegrativni interdiskurz.

Literatura kot kulturnokritični metadiskurz (Zapf 2002: 64) ubeseduje tipične deficite, enostranskost in nasprotja dominantnih civilizacijskih sistemov moči (politike, ekonomije, ideologij itd.), zgrajenih na hierarhičnih binomih (jaz/drugi, duh/telo, red/kaos, narava/kultura idr.). Ti na račun civilizacijske kontrole, uniformiranosti in konvencionalnosti hromijo ali celo onemogočajo pestrost, zapletenost in odprtost človekovih življenjskih procesov, kar posledično ogroža individualnost, povzroča travme, jemlje pravice itd. Stvarni civilizacijski sistemi in diskurzi so prikazani kot prisilne strukture in poenostavljeni poskusi življenjskih praks, ki povzročajo odtujevalne učinke, komunikacijske blokade, deformacije v fizični in duševni podobi človeka, slabitev njegovih vitalnih energij, kar se še posebej izraža v podobah umiranja in v duševnih motnjah, kakor tudi hromitev kulturne kreativnosti. Imperialni, ideološki sistemi, patološke spolne prakse, vojna, tehnologija, rasizem itd. so ubesedeni kot ogrožajoča moč, vendar so obenem semiotično destabilizirani, v svoji moči zlomljeni in s tem simbolno označeni. Kulturnokritična funkcija literature se pojavlja v različnih kontekstih, razkriva vidike razčlovečenja v različnih družbenih sistemih, represivno moč instrumentalne racionalnosti, družbeni konformizem, oblike nasilja, uničevanje narave na račun civilizacijskih dosežkov idr.

Literatura kot imaginativni protidiskurz (Zapf 2002: 65) ubeseduje v kulturni stvarnosti obrobne, prezrte ali iz nje izrinjene svetove. V imaginativnih

protisvetovih prihaja v ospredje tisto, kar je v dominantnih kulturnih sistemih in diskurzih neizraženo, vendar za prikaz celostne in polifone podobe življenja nujno. Izrinjeni svetovi niso mimetično opisani, temveč ubesedeni kot posebno vitalni protisvetovi. Imaginativni protidiskurz aktivira iz kulture izključene svetove kot vir nove kreativnosti. V kulturno zavest in komunikacijo jih lahko transformira iz podzvesti ali diskurzivno nedostopnega Drugega, tj. iz narave ali zakodiranih oblik drugih kultur. Kulturno izločeni ali izrinjeni svetovi so kot magična protimoč na poseben način estetsko označeni. V središču te literature so scenariji in podobe, ki so povezani z naravo, nezavednim, telesnostjo, strastjo, spremembo, gibanjem, magijo, energijo, različnostjo, komunikacijo. Tekst postane eksperimentalno polje kulturne pestrosti in generiranja alternativnih in variantnih oblik. Izrinjeno se uveljavlja s posebno semiotično intenziteto in prispeva k estetski produktivnosti teksta. Magična večpomenskost je protipol dogmatičnim podobam, uveljavlja se s polifonijo glasov, kot protidiskurz travmatični civilizaciji, lahko tudi kot estetska vrednost živega jezika nasproti uniformiranosti binarne ideologije in tehnično-ekonomske globalizacije. Kulturno izrinjeno, ki je v tem modelu postavljeno v izhodišče literarne produkcije, se lahko pojavlja na način groteske, osvobojeno civilizacijskih norm, pogosto kot divja narava, revitalizacija mitopoetskih odnosov narava/kultura, simbioza med človekom in živaljo idr.

Literatura kot reintegracijski interdiskurz (Zapf 2002: 66) je pojmovana kot prostor povezav med posameznimi diskurzi, zapletenimi odnosi raznorodnih pojavov ter učinki kulturno izločenih svetov. Predstavlja presečišče različnih diskurzov, povezuje različna vedenja in prakse. Reintegracija poteka na ravni doživetij, zgodb, gre seveda za napete povezave nasprotij (razkroj/obnovitev, smrt/rojstvo). Z reintegracijo iz kulturne stvarnosti izrinjenih pojavov na obrobje lahko literatura prispeva k stalni obnovitvi kulturnega središča. Literarni protisvetovi lahko ustvarijo kognitivno in afektivno interakcijo ločenih svetov, združujejo različne jezikovne registre, pomenske zglede, socialne sfere in vloge, zasebno, javno in intimno, nagon in razum, zavestno in podzavestno, kulturo in naravo. Krizni procesi združitve kulturno ločenih področij ali diskurzov so pogosto trenutki regeneracije in ponovne zmage kreativnosti. To je poudarjeno tudi v podobah novega začetka in rojstva. Tudi če obnovitveni procesi na koncu propadejo, je pomen reintegracijskega interdiskurza v njihovi trenutni vzpostavitvi.

Prežihove samorastniške novele, narava in kultura oziroma družba

Prežihove novele iz zbirke *Samorastniki* (1940)⁶ so naslovljene po sklepni noveli. Izraz samorastnik je nastal po pomenskem prenosu besede iz samorasle rastline na človeka. Samorastnik je tisti, ki raste sam in se brez kakršnekoli pomoči obdrži pri življenju. Prežihova raba besede samorastnik vsebuje značilnosti, ki

⁶ Zbirka vsebuje osem novel (*Boj na požiralniku, Jirs in Bavh, Vodnjak, Ljubezen na odoru, Pot na klop, Prvi spopad, Odpustki, Samorastniki*).

jih je pisatelj pripisal domala vsem svojim kmečkim ljudem, kot so vzdržljivost, posebna vitalnost, pokončnost, silovit nagon za preživetje, lahko pa evocira tudi neuglajenost, robatost, posebnost v izražanju in obnašanju. Samorastniki so torej ljudje narave, ne pripadajo družbi ali kulturi, potisnjeni so na njeno obrobje ali iz nje celo povsem izločeni.

Kultura oziroma družba je v samorastniških novelah razumljena v tradicionalnem smislu, tj. kot nasprotje narave in v primerjavi z njo višja stopnja bivanja. Prežihovi kmečki ljudje pripadajo elementarnemu svetu narave, vendar so obenem obremenjeni z družbenimi vprašanji. Na skrajnem robu ali zunaj družbe prenašajo velike socialne krivice, zato usmerjajo svoje napore v boj za pravičnejšo družbeno stvarnost in odpravo družbenih krivic. Samorastnikom kot prvinskim otrokom narave mati, Hudabivška Meta, v patetičnem govoru naroča, da si morajo izboriti svoje mesto v družbi:

Z vami je tako: vi niste kakor drugi otroci – vi ste samorastniki. Vi se niste odzibali po zibelkah, vaše zibelke so razgoni, brazde, zare, kjer vas je žgalo sonce in vas je močil dež. Ob teh zibelkah so vam popevale tutujke in prepelice, svetila vam je strela, budil vas je grom ... Zato ste kot samorastniki. Sami ste se izlevili, brez goje, kot zgubljena samorastna setev v razgonu. Kakor se samorastnik zgrabi z okolico, tako se morate tudi vi, Hudabivniki, zgrabiti z življenjem. Kjer stojite, poženite korenike. Ne dajte se teptati od drugih, ne prenašajte ponižno krivic, ali tudi vi ne prizadevajte nikomur, nobenemu bližnjih kakih krivic (Prežihov Voranc 1964: 220).

Na naravo, razumljeno v smislu predkulture, kažejo živalska poimenovanja otrok kakor tudi animalične metafore in podobe za odrasle ljudi. Nezakonski in posledično družbeno nepriznani otroci (*Ljubezen na odoru*) ali bajtarski ljudje (*Boj na požiralniku*) so poimenovani enako kot živali. V noveli *Jirs in Bavh* se tako imenujeta vola, prav takšna imena je soseska dodelila tudi nezakonskim otrokom v noveli *Ljubezem na odoru*. Imenujejo se Jirs, Šek, Pram. Prvinsko čutnost Radmance ponazarja metafora kobile,⁷ v prepiru ozmerja Radman svojo ženo tudi s psico in njeno spolno radoživost imenuje »parjenje«: »Jaz sem delal, ti si se pa parila.« (Prežih 1964: 117.) Prav tako animalični so opisi spolnosti med Radmanco in Voruhom. V gozdu se drug drugemu približujeta po močnem telesnem vonju, Voruh upira vanjo »dvoje ovnovskih oči«. V *Boju na požiralniku* se družini, ki živi na revni in močvirnati zemlji, pravi pri Dihurjevih, ker ji je tak priimek dodelila soseska:

Dihurjev svet je ležal na zgneteni grudi ogromnega plazu, ki se je včasih udril visoko na gori in do gole skale vse poplaknil v dolino. Zaradi tega se je pri hiši pravzaprav rekalo pri Plazovniku, vendar je vsa soseska že od nekdaj uporabljala ime Dihur. (Prežihov Voranc 1964: 7.)

Dihurjevi z golimi rokami rijejo po zemlji, otroci so umazani, smrdijo, kradejo, imajo uši, drugi se jih izogibajo, so predmet posmeha in zlobnih pripomb: »Pazite na jajca, Dihur je pri hiši.« (Prežihov Voranc 1964: 9.)

⁷ Animalična metafora (»Radmanca, ta Afra, pa je bila cela kobile«) je zapisana le v varianti novele *Greh na odoru* (Prežihov Voranc 1964: 404).

Čeprav se v samorastniških novelah razbirajo tako moški kot ženski stereotipi patriarhalne družbe, se binomi aktivno/pasivno, razum/čustvo, kultura/narava vendarle v celoti ne pokrivajo z moško in žensko polarizacijo. Silvija Borovnik (1993: 82) je ob Radmanci in Hudabivški Meti opozorila na primer na dekonstrukcijo tradicionalne podobe slovenske matere. Prežihove elementarne ženske imajo podobno kot moški krepko razvito telo, njihova opravila niso vezana le na domače ognjišče in hlev, ampak opravljajo tudi najhujša fizična dela in se v tem enakovredno kosajo z moškimi. Aktivne so tudi, ko branijo pravico do svoje erotike, v teh primerih so tudi družbene upornice. Po drugi strani so tako moški kot ženski liki večkrat označeni kot umsko zaostali. O Radmanci so menili vaščani, da je malo neumna ali »apasta«, o Voruhu, da je »na štija«. Oče Dihur nastopi celo proti izobraževanju, saj odloči, da njegovi otroci ne bodo več hodili v šolo: »Prvo je kruh – od učenosti ne moremo živeti!« (Prežih 1964: 31), župnik pa ga opozori, da bodo zaradi izostajanja od verskih obredov ostali pogani: »Kaj misliš, Dihur! Pogane boš vzgojil!« (Prežih 1964: 31). Na strani narave so tudi otroci. Ob smrti očeta Dihurčki obrnejo hrbet družbenim in moralnim normam. O dogodku sprva ne želijo obvestiti prav nikogar, očeta položijo v krsto, ki so jo sami naredili, in ga nameravajo pokopati kar v domačem sadovnjaku.

Samorastniški človek v spopadu z zemljo

Prežihovi kmečki ljudje se ne spopadajo le s socialno in narodno problematiko, ampak v enaki meri ali še celo bolj tudi z zemljo. Bajtarskim in revnim kmečkim družinam, živečim po koroških hubah in fratah, je zemlja vsakdanja muka in prekletstvo: »Toda zemlja je prekleta, kadar jo mora nositi siromak, ki je ima premalo, zemlja je hudič, kadar se je lotiš golorok.« (Prežih 1964: 98.) Vpreženi so vanjo kakor živina v jarem. V njeno obdelovanje vlagajo nečloveške napore, orjejo z voli in kravami, rijejo po njej z golimi rokami, obenem pa je ta zemlja premalo rodovitna, da bi jim lahko nudila osnovne pogoje za preživetje. Kmetije propadajo, cene živine padajo, gospodarjenje jim gre zmeraj bolj rakovo pot, še posebej hudo je ob naravnih ujmah, sušah ali deževnih letinah. Dihurjevi na primer si najbolj želijo, da bi prišli do njive, ki bi rodila krompir, vendar se njihova »goreča želja« ne uresniči.

Da bi Prežihovi kmetje in bajtarji iz nerodovitne zemlje iztisnili pridelke za lastno preživetje, morajo trdo delati tudi ženske in otroci. Čeprav so pri hiši konji, Radmanca tlači sveže razorano zemljo v jerbasa in jo na glavi prenaša na vrh njive, z Voruhom se nato enakovredno kosa pri sekanju in lupljenju dreves. Dihurka dela podnevi pri premožnejših kmetih in ponoči na domači zemlji, na njivi slednjič od prenapornega dela tudi izdihne. Borovnikova žena in mati dvigujeta ogromne količine izkopane zemlje iz vodnjaka in jo odvažata na njivo. Ostareli kmečki delavci, nekoč najboljši tesarji v gozdu ali kosci na travniku, so na stara leta odvisni od tujih ljudi (*Odpustki*) ali pa morajo celo beračiti in umreti pri tujih ljudeh (*Pot na klop*). Otroci že od ranega otroštva opravljajo težka fizična dela, vodijo še neukročene junce pri oranju (*Jirs in Bavs*, *Boj na požiralniku*), pomagajo pri podiranju in tesanju drevja (*Ljubezen na odoru*), razkopavanju požiralniške

zemlje, kopanju krompirja (*Boj na požiralniku*), pri mlačvi ovsa z ročno mlatilnico (*Prvi spopad*) ali služijo pri premožnejših kmetih kot pastirji (*Boj na požiralniku*). Gospodarji ali kar lastni očetje jih nemalo krat pretepejo do nezvesti, otroci utrpijo tudi hude telesne poškodbe (*Boj na požiralniku*).

Narava med koristnostjo in estetskim pogledom

Predvojna gospodarska kriza, tuji veleposestniki, slabo rodovitna zemlja bajtarjev in kmetov, vse večja proletarizacija na vasi so družbeni in zemljepisno-klimatski razlogi, ki so povzročali človekovo trpljenje na zemlji, kar je posledično slabilo ali celo onemogočilo tudi estetski pogled nanjo. Čeprav Prežihovi kmečki ljudje ocenjujejo zemljo predvsem z vidikov koristnosti, rodovitnosti in plodnosti, pisatelj svojim precej robatim in pogosto vase zaprtim prvinskim ljudem v celoti ni odvzel estetskega čuta za naravo in pokrajino.

S tematskega vidika so posamezni opisi pokrajine precej šablonski. Prevladujejo drobni opisi sončnega vzhoda in zahoda, gozdne idile in zorečega klasja na njivi, stilno pa se umeščajo v impresionistično polepotene razpoloženske opise. Razkrivajo pisateljevo občutljivost za svetlobno-barvne, zvočne in atmosferske odtenke. Največkrat so v vlogi ublažitve človekovega trpljenja na zemlji. Literarna oseba se običajno zazre v barvno, atmosfersko in zvočno uglašeno naravo ter za hip spoji z njo v razpoloženju. Tak primer imamo, ko se Dihur in njegovi otroci zagledajo v zoreča žitna in ajdova polja na grofovski zemlji, v opisu pa se ob estetskih čutnih vtisih pojavi tudi lepotna primera:

Žitne barve, ki so se prelivalle med osmojenimi borovimi gozdovi in se topile v soparo, so ga popolnoma osvojile, da je obležal nepremično na trati. Tedaj so otroci utihnili in tudi oni zrl v pravljico daljino prečudne, njim nepoznane dežele. Vsa širna dobrava je blestela v zorečem žitu ali ajdovem cvetu. Bila je kakor potica, ki zapeljivo dehti in se smehlja. (Prežih 1964: 32.)

Radmanca se od težkega dela na njivi zagleda v lepoto prebujanje dneva:

S topim, enakomernim premikanjem telesa je nosila že trideseti jerbas, ko je čez radmanško strmino posvetil prvi svetlejši svit. Skoti goščave, ki so obdajale polje, so se začele delati svetle prelihe in iz njih so se pokazali temnozeleni lesovi. Sončni žarki še niso utegnili zaliti vsega z zlato kopreno, ko se je iz sosednjega gozda, ki je mejil na radmanško njivo, začul težek odmev tesaške sekire. (Prežih 1964: 98–99.)

V atmosfersko lepoto dneva se zazre tudi Borovnik, posebna pozornost pa je posvečena tudi opojnim vonjem:

Popoldne je bilo lepo, zgodnje pomladni dan. Sonce je pripekalo v rjavi breg, da je zadišala po vzduhu topeča se smola iz bližnjih lesov. Bilo je prijetno in Borovnik je sedel popoldne k čebelnjaku, gledal v roje muh in mislil na vodnjak. (Prežih 1964: 87.)

Idilično življenje Radmance s prav tako elementarnim ljubimcem v kolibi sredi gozda, kamor sta se zatekla pred moralnimi normami in kjer Radmanco obiskujejo celo njeni zapuščeni otroci, je v vlogi protidiskurza, v katerem pride do sprostitve v družbi blokiranih vitalnih energij, naj gre za elementarno žensko erotiko ali končno najdeno materinsko ljubezen. Seveda predstavlja opis idiličnega bivanja sredi gozda precej šablonsko obliko protidiskurza, znano iz romantičnih opisov narave.

Antropocentrizem in narava kot izrinjeno Drugo

Prežihov odmik od estetskih v že kar groteskne podobe pokrajine in zemlje je mogoče pojasniti s kulturnoekološkega vidika ali pa v njih videti tudi izraz ljudskega nerazumevanja naravnih pojavov, ki jim preprost človek zaradi tega pripisuje hiperbolične in pošastne razsežnosti (Zadravec 1972: 149). Najizraziteje se takšne podobe pojavijo v noveli *Boj na požiralniku*. Dihurjeva mokrotna in zamočvirjena zemlja se ni dala izsušiti, po vsem polju so izvirale mlakuže, imenovali so jih pošasti s požrešnimi čeljustmi. S takšnimi nenasitnimi »požiralniki« ali tudi »požeruhi« se je Dihurjev rod zaman boril: »Zdelo se je, da se njene lakotne ilovnate čeljusti požrešno stegajo po samem Dihurjevem rodu, srkajo za njegovim mozgom in za njegovo krvjo.« (Prežih 1964: 8.) V tej noveli velja opozoriti tudi na povezavo med naravo in žensko. Za požiralniško zemljo so uporabljeni metaforični izrazi (»spodnja čeljust«, »bradavica«, »zemlja kipi«), ki evocirajo ženske spolne attribute in prvine ženskega principa, rojevanje, požiranje, odpiranje telesa, izločanje tekočine, sluzavost:

Nov požiralnik je služil na gornjem koncu »bradavice«, sredi krompirjeve setve. Kdor bi teh požrešnih pošasti ne poznal, bi taki pohlevni mokroti ne pripisoval nobene važnosti. /.../ Take rumene potuhe se hitro širijo in bogato rodijo. Začel se je cediti na najnevarnejšem mestu, na mali vzboklini, od koder bi lahko požiral rast na vse strani. /.../ Zemlja je začela kipeti v vedno večjem krogu in na obronkih so slinili novorojeni požeruhi. Mokrotne čeljusti so se odpirale in grozile požreti celo repišče. (Prežih 1964: 40.)

Prežihov človek seveda še ni bil ekološko ozaveščen, njegov pogled na naravo je bil v prvi vrsti povezan z bojem za preživetje kakor tudi s pridobitniško oziroma porabniško miselnostjo in antropocentrizmom, kar se zelo izrazito pokaže tudi pri nasilnem ravnanju z živalmi. Ta človek vdira v cele ekosisteme, v gozdu na veliko podira drevje, da nastajajo ogromne poseke, za vsako ceno izsušuje močvirno zemljo itd. Kritična funkcija literature, kakor jo predvideva Zapfov kulturnoekološki model literature, tj. kritika bipolarnosti med človekom in naravo, naravo in kulturo, ki jo povzročajo najrazličnejše vladajoče ideologije in družbeni sistemi, je razvidna zlasti v novelah *Boj na požiralniku*, *Ljubezen na odoru* in *Vodnjak*. V noveli *Boj na požiralniku* človekove superiornosti nad naravo ne določajo le socialne razmere in ekonomska miselnost, temveč tudi antropocentrični pogled na svet, v imenu katerega si ta naravo podreja ne glede na posledice. Dihur se trmasto spopada z zemljo, ne pozna prav nobenega popuščanja

in kompromisnega iskanja rešitev za sožitje med naravo in človekom. Na Dihurjevi zemlji od prenapornega dela najprej neke noči umre žena in mati Dihurjevih otrok. Njen mož se z zemljo spopada še naprej, do poslednje izčrpanosti, za vsako ceno jo želi premagati, dokler ne omaga sam. Zemlja se kot izrinjeni Drugi groteskno razraste, v čemer je mogoče videti protidiskurzivno funkcijo literature v smislu Zapfovega imaginativnega protidiskurza, in slednjič spremeni v uničevalno in pogubno moč za človeka. Podobna sporočila lahko beremo v novelah *Ljubezen na odoru* in *Vodnjak*. Voruh v noveli *Ljubezen na odoru* dobesedno izziva naravo. Takoj po nevihti hiti na poseko in se, čeprav je bil celo opozorjen, ne zmeni za nevarnost, ki mu preti pri tesanju in sekanju drevja na razmočenem gozdnem terenu. Deblo, ki zdrsrne po mokri brežini, se nato skotali v globačo in Voruha ubije. Tudi v noveli *Vodnjak* hoče biti človek močnejši od narave. Borovnikovo trmasto tekmovanje s suho zemljo in vztrajanje pri kopanju vodnjaka ga končno pahne v smrt. Zaliže ga voda in iz globoke jame ga lahko slednjič potegnejo le še mrtvega. V vseh primerih se kot uničevalna sila človeških življenj pojavi voda; hudourniška voda na njivi, od dežja razmočena gozdna tla in kot globoka vodna žila. Voda kot ogroženi pravir življenja se človeku maščuje in ga končno tudi premaga. Človekov boj z naravo, sporočajo navedene novele, je za človeka usodnejši, kot si je pripravljen priznati.

Viri in literatura

Borovnik, Silvija, 1993: Samorastnice v Samorastnikih. Mrdavšič, Janez, in Pogačnik, Jože (ur.): *Prežihov Voranc (1893–1993): zbornik prispevkov s simpozija ob 100-letnici rojstva*. Maribor: Kulturni forum. 70–84.

Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1964: *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Zbrano delo. Druga knjiga: Samorastniki*. Ljubljana: DZS.

Finke, Peter, 2003: Kulturökologie. Nünning, Vera in Ansgar (ur.): *Konzepte der Kulturwissenschaften. Theoretische Grundlagen – Ansätze – Perspektiven*. Stuttgart, Weimar: Metzler V. 248–279.

Goodbody, Axel (ur.), 1998: *Literatur als Ökologie*. Amsterdam: Rodopi.

Hofer, Stefan, 2007: *Die Ökologie der Literatur*. Bielefeld.

Kernev - Štrajn, Jelka, 2007: O možnosti ekokritičkega pogleda na tematizacijo »nečloveške subjektivnosti« v literaturi. *Primerjalna književnost* 30/1. 39–54.

Zadravec, Franc, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva* 6. *Drugi del*. Maribor: Založba Obzorja.

Zapf, Hubert, 2002: *Literatur als kulturelle Ökologie. Zur kulturellen Funktion imaginativer Texte an Beispielen des amerikanischen Romans*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.